

Prof. Dr. F. Hartog

Duisenberg lucht zijn hart

Inleiding

Hoe zou iemand zich voelen die altijd gelijk heeft en nooit gelijk krijgt? Daar zou de president van DE NEDERLANDSE BANK (DNB) vermoedelijk heel veel over kunnen zeggen. Dat geldt nog te meer als hij, zoals ook zijn voorganger, in een vorige functie in staat is geweest, handelend op te treden. Zowel DUISENBERG als ZIJLSTRA hebben immers het presidentschap van DNB bereikt via een ministerschap van financiën. Dat heeft veel voor, want daardoor weten zij van binnenuit hoe het aan de andere kant toegaat. Maar anderzijds moeten hun handen vaak hebben gejeukt om financieel orde op zaken te stellen.

Als we het JAARVERSLAG 1982 van DNB lezen komen we meer dan ooit tot de verzuchting: DUISENBERG, keer terug als minister van financiën, maar dan wel in een ander kabinet dan waarin U destijds zitting had. Helaas, hij blijft hangen in de verkeerde partij en dat maakt het onmogelijk dat hij nog eens als doener kan optreden.

In ieder geval spreekt het JAARVERSLAG 1982 weer klare taal en het is de moeite waard, daar in het volgende nader op in te gaan.

Hierbij zal eerst aandacht worden geschonken aan zijn kijk op het buitengebeuren. Daarna zal worden gezien hoe hij zijn visie op de binnenlandse economie naar voren brengt. Dat zal worden toegespitst op de onderwerpen bedrijfsleven, arbeidsvoorwaarden, collectieve sector, betalingsbalans, met inbegrip van de positie van de gulden, en het monetaire beleid. Aan het eind zal op enkele saillante punten enig eigen commentaar worden gegeven.

Het buitengebeuren

Als een uiterst belangrijke ontwikkeling ten aanzien van het buitengebeuren wordt aangemerkt het afglijden van de olieprijs. Dat valt vooral toe te schrijven aan de doorwerking aan de vraagkant van de prikkel tot bezuiniging en het tot ontwikkeling brengen van de produktie van niet-OPEC-olie. Ten gevolge daarvan is een grote financiële bedreiging van de wereld-economie weggenomen. De betalingsbalansen van de geïndustrialiseerde landen en van de olie-exporterende landen zijn weer ten naastenbij in evenwicht. Alleen de overige ontwikkelingslanden verkeren nog in zorgelijke financiële omstandigheden. Maar de internationale kredietverlening kan dit probleem nu wel aan. Een gunstig bijproduct van het wankelen van het

internationale financiële bestel in de afgelopen jaren is de versnelde voorbereiding van de versterking van de mogelijkheden van het Internationale Monetaire Fonds.

Een tweede gunstige ontwikkeling op wereldniveau is het teruglopen van het inflatietempo in vrijwel alle belangrijke landen. Op zichzelf moge dit een sanerende ontwikkeling zijn, maar het heeft enigszins een wrange bijmaak doordat de oorzaak van de geringere inflatie vooral gezocht moet worden bij het verder doorzetten van de internationale recessie.

Hoewel de rente eveneens fors is gedaald, blijft zij reëel gezien toch nog op een vrij hoog peil hangen. De reële rente wordt uit de nominale rente gevonden door de laatste te verminderen met de prijsstijging. Men zou verwachten dat de verlaging van het inflatietempo sterker zou hebben doorgewerkt op het rentepeil. Dat dit niet is gebeurd komt vooral door de allerwegen bestaande hoge financieringstekorten van de overheid. Daardoor trekt deze laatste een onevenredig groot deel van de besparingen naar zich toe. Het behoeft geen betoog dat de hoge rente, die in een lang doorzurende recessie eigenlijk erg laag zou moeten zijn, het economische herstel remt. Overigens komt het herstel er toch aan, met name in de Verenigde Staten. Er zou in dit verband met enige behoedzaamheid kunnen worden gestreefd naar verdere rentedaling in landen als West-Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Japan, voorzover een mogelijke druk op de dollarkoers daar ruimte voor biedt. Deze druk op de dollar zou kunnen voortvloeien uit de verslechtering van de lopende rekening van de Amerikaanse betalingsbalans die het gevolg kan zijn van het voorop lopen van het laatstgenoemde land bij het economische herstel.

Ons land heeft ten volle kunnen profiteren van de daling van de internationale rente en de internationale inflatie. Dit wil tevens zeggen dat wij ons over deze ontwikkelingen niet op de borst mogen slaan: zij komen vrijwel geheel uit het buitenland. Daarmee nemen we de draai naar de beschouwingen over de binnenlandse economie in het jaarverslag. Zoals gezegd zullen we het binnengebeuren bezien vanuit enkele afzonderlijke aspecten.

De positie van het bedrijfsleven

De vermogenspositie en de winstgevendheid van het Nederlandse bedrijfsleven zijn uiterst zorgelijk. Daarom moet loonkostenmatiging niet zo zeer worden gebruikt voor het mogelijk maken van arbeidsduurverkortung, maar voor herstel van rendementen. Op dit punt komen we hierna nog terug, bij de bespreking van de beschouwing over de arbeidsvoorwaarden bij het korte commentaar aan het eind.

Mede in verband met de uitholling van de financiële positie van het bedrijfsleven zijn er vrijwel geen uitbreidingsinvesteringen meer. Dat valt vooral te betreuren omdat van uitbreidingsinvesteringen nieuwe arbeidsplaatsen moeten komen.

De concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven tegenover het buitenland ondergaat in de laatste jaren een geleidelijke verbetering door terughoudendheid bij de binnenlandse loonontwikkeling. Aan deze verbetering is in het afgelopen jaar echter een eind gekomen. Dat heeft vooral

twee oorzaken. In de eerste plaats is ook in het buitenland in 1982 de loonstijging duidelijk gematigd. In de tweede plaats is de effectieve koers van de gulden, gemeten aan de hand van de wisselkoersen van de voornaamste concurrenten, in 1982 weer versneld omhoog gegaan.

De zwakke financiële positie van het Nederlandse bedrijfsleven brengt met zich mee dat wij het economische herstel dat er vanuit de buitenwereld aankomt slechts vertraagd zullen kunnen oppikken. Het Nederlandse bedrijfsleven is om zo te zeggen verlamd en kan nauwelijks in beweging komen om de kansen te grijpen die zich zullen voordoen. Vooral zal in dit verband van belang zijn een verdere daling van de rente, zowel ter vermindering van de torenhoge financiële lasten als om het investeren weer meer aantrekkelijk te maken. Daarbij neemt de collectieve sector door haar grote beslag op de beschikbare besparingen een sleutelpositie in. Ook dit punt komt in het volgende nog nader ter sprake.

Arbeidsvoorwaarden

Bij de bespreking van de arbeidsvoorwaarden staat het probleem van de arbeidsduurverkorting centraal. De president neemt op dit punt een zeer duidelijk standpunt in. Hij grijpt terug op de afspraak die gemaakt is in het centrale akkoord tussen beide partijen op de arbeidsmarkt in november 1982. Daarbij werd op topniveau afgesproken dat zou worden gestreefd naar inlevering van prijscompensatie ten behoeve van het uitsmeren van werk en van rendementsherstel. Deze afspraak moet worden gezien als een beroep op de bedrijfstaksgewijze en ondernemingsgewijze onderhandelaars. Van de twee doelstellingen die voorzaten bij het inleveren van loon is naar het oordeel van DUISENBERG de nadruk gaandeweg vrijwel volledig komen te liggen bij verdere arbeidsduurverkorting. Dit wordt ook meer en meer aangemoedigd van de zijde van het kabinet. Hij ziet dit als precies de verkeerde prioriteit. Niet alleen kan zo nooit meer werk worden geschapen, maar zelfs kan moeilijk worden vermeden dat de hoeveelheid werk ondanks kostenneutrale arbeidsduurverkorting toch afneemt. Daarentegen schept het gebruiken van loonmatiging voor rendementsherstel voorwaarden voor het weer activeren van de investeringsactiviteit van het bedrijfsleven. Alleen langs deze weg kan nieuwe werkgelegenheid tot stand komen. Dit alles klemmt vooral omdat er vrijwel geen verbetering van de arbeidsproductiviteit meer is. Ook van die kant komt dus geen ruimte ter beschikking. Loonmatiging kan daardoor maar één keer worden gebruikt en dan is arbeidsduurverkorting in de geldende omstandigheden het verkeerde gebruik. Economie, zegt DUISENBERG - hij heeft in Groningen gestudeerd - is het stellen van prioriteiten. Men moet altijd kiezen en dan moet wat het zwaarste is ook het zwaarste wegen, ook al heeft dat soms kortstondig de schijn tegen.

De collectieve sector

Ook van wat de president over de financiën van de collectieve sector zegt zullen de betrokken bewindslieden niet vrolijk worden.

In de eerste plaats worden enkele cijfers vermeld. In 1983 stijgt het financieringstekort van de collectieve sector tot 12% van het nationale inkomen, of wel ruim f 40 miljard. Het kabinet stelt zich voor, dit percentage in de komende jaren met 1,5% per jaar terug te buigen, tot 7,5% aan het eind van de kabinetsperiode. Dat is nog altijd bijna het dubbele van de 4% die behoort bij een structureel evenwichtige economie. Binnen deze kabinetsperiode kan de sanering van de overheidsfinanciën dus niet meer volledig tot stand worden gebracht. Zet het economische herstel door en bereikt dit ook ons land, dan zal dat op zichzelf enkele procenten van het tekort afknabbelen. Dat komt door de daling van de werkloosheidsuitkeringen en de stijging van de belastingontvangsten die dan zullen optreden. Maar het zou verkeerd zijn, deze huid te verkopen alvorens de beer geschoten is. Sterker nog, wachten tot zich een gunstige ontwikkeling voordoet zou deze ontwikkeling juist aan onze deur doen voorbijgaan, als gevolg van de verlamdende werking die van het tekort zelf uitgaat. Daarbij maken de sterk stijgende rentelasten het tekort ook nog eens zelfrijzend. Daar fietsen dan tot overmaat van ramp nog de dalende aardgasopbrengsten doorheen. Geen wonder dat ondanks het voortdurend opvoeren van de bezuinigingen de uitgaven en het tekort toch nog blijven toenemen.

De genoemde voorgenomen ombuigingsoperaties voor de jaren 1984-1986 komen in guldenbedragen uitgedrukt neer op het terugbrengen van de uitgaven met f 7 miljard per jaar. Dat zijn gigantische bedragen, met name als wordt bedacht hoeveel pijn en moeite het allemaal kost. DUISENBERG signaleert daar tegenover signalen van ombuigingsmoeheid en een sterker wordende roep om stimulerende acties. Het behoeft geen betoog dat hij zich daar fel tegen verklaart. Het aandeel van de collectieve uitgaven is nu al uitgegroeid tot 70% van ons nationale inkomen en dat maakt van de collectieve sector een reusachtige molensteen om onze hals, die een grote hinderpaal vormt voor het economische herstel. De ruimte voor stimulering van de economie door toedoen van de collectieve uitgaven is volgens hem dan ook volledig verspeeld.

Een en ander wordt ook zichtbaar in het feit dat de overheid niet minder dan drie kwart van de middelen van de kapitaalmarkt naar zich toehaalt. Voor het bedrijfsleven is vrijwel geen ruimte meer, zelfs al zou dat weer willen investeren. Als de investeringsneiging zou gaan opleven onder invloed van de van buiten komende opleving, zou blijken dat de middelen daarvoor nauwelijks voorhanden zijn. De rente zou dan weer snel worden opgedreven en dat zou het beginnende herstel in ons land in de kiem kunnen smoren.

Hoe zeer wij op het gebied van de uit de krachten van de nationale economie groeiende collectieve uitgaven uit de pas lopen, toont ook een grafiek die de groei van deze uitgaven voor de zeven belangrijkste Westerse landen in beeld brengt. Ons peil, als percentage van het nationale inkomen, ligt ongeveer de helft hoger dan het gemiddelde van de anderen. We kunnen daarbij echt niet zeggen dat ze allemaal uit de pas zijn behalve wij. Nederland is niet altijd een goed gidsland.

Betalingsbalans

De gunstige betalingsbalans is het enige leuke dat we nog hebben. Wel is er een deuk gekomen in de toeneming van het uitvoervolume. Dat nam buiten de energiesector nog maar met 0,5 % toe. Daarbij speelde vooral de stagnatie in de verbetering van onze concurrentiepositie een rol. Bovendien was de verbetering buiten het aardgas vrijwel geheel geconcentreerd in de sectoren landbouwproducten en voedingsmiddelen. Buiten het aardgas en de landbouw doen wij het niet erg goed op de uitvoermarkten. Wat het aardgas betreft ijlden in 1982 de hoge prijzen nog na, want zoals bekend is de uitvoerprijs van het aardgas met enige vertraging gekoppeld aan de prijs van ruwe olie. In verband daarmee voltrok zich in het afgelopen jaar een belangrijke ruilvoetverbetering. Deze zal zich op dit punt voorlopig echter niet verder voortzetten en zelfs eer in het tegendeel omslaan.

Wat het onzichtbare lopende verkeer betreft verbeterde de vervoerbalans verder, maar de reisbalans gaf weer een enigszins toenemend tekort te zien. Een en ander is van grote betekenis voor de positie van de gulden. Het beleid van DNB is naar buiten toe vooral gericht op het hoog houden van het aanzien van de gulden. Dat wordt van groot belang geacht voor de rentestand in ons land en in verband daarmee voor het op gang brengen van de economische sanering. De sterke positie van de gulden heeft het mogelijk gemaakt dat DNB herhaaldelijk voorop liep bij de verlaging van het disconto. Zou de gulden in de gevarenzone terecht komen, dan zou zij verdedigd moeten worden door binnenlandse rentestijging. Dat zou nadelig zijn voor de investeringsactiviteit. Zou men de koers van de gulden in deze omstandigheden af laten glijden dan zou het hele buitenlandse vertrouwen verloren gaan, met eveneens ernstige gevolgen.

Binnenlands monetair beleid

Zoals gezegd is de speelruimte die de sterke gulden bood vooral gebruikt voor een politiek die gericht was op rentedaling. DNB wil wat dit betreft niets in de weg leggen aan een beginnend herstel. In verband daarmee heeft men toegestaan dat de liquiditeitsquote in 1982 flink is gestegen. Men loopt daarbij in zekere mate vooruit op de te verwachten of in ieder geval te hopen aantrekking van de investeringsactiviteit. Zoals het nu is vormt de grotere liquiditeitsmassa geen monetaire bedreiging, omdat zij weinig actief is. Als zij wel wordt geactiveerd wordt zij geabsorbeerd door de economische opleving. Daarom maakt de president zich geen zorgen over de aanzienlijke toeneming van de liquiditeit.

Het merkwaardige feit doet zich dus voor dat de staat onvrijwillig zorgt voor een krappe kapitaalmarkt en DNB met opzet voor een ruime geldmarkt. Dat kon in het afgelopen jaar met name ook doordat de staat zijn kapitaalbehoeften geheel op de kapitaalmarkt dekte, dus zonder een beroep op geldschepping te doen.

Op deze wijze heeft DNB toch nog in zekere zin een eigen beleidsruimte, die kan worden gebruikt voor het scheppen van gunstige voorwaarden voor het economische herstel. De veel machtiger instrumenten van de centrale overheid vallen echter buiten haar bevoegdheid. Die worden volgens de presi-

dent grotendeels verkeerd gericht, hetzij uit onmacht, hetzij uit onwil. Daarmee komen we op de kritiek die op de president is uitgeoefend, en ook op enig eigen commentaar.

Eenzijdigheid

Vooraf van de kant van de vakbeweging is de president eenzijdigheid in zijn benadering verweten. Daarop valt allereerst terug te zeggen dat eenzijdigheid zijn vak is. Hij is in het bijzonder belast met de bewaking van de positie van de gulden naar buiten en naar binnen. Hij gaat echter verder en betoogt met klem van redenen dat een gezonde gulden de voorwaarde is voor het op gang komen van het economische herstel. De critici zouden tot op zekere hoogte gelijk hebben als de president zijn eigen doelstellingen zou verabsoluteren en de gulden hard zou willen maken en houden dwars tegen de sanering van de economie en de belangen van de werkgelegenheid in. Maar dat is niet zijn streven. Hij stelt dat juist het waken voor gezond geld de onmisbare voorwaarde is voor het uit het dal komen van de nationale economie. Als de critici hem geargumenteed willen bestrijden moeten zij deze zienswijze zien te ontkrachten. Dat kunnen zij niet. Er worden bezwaren geopperd omdat de middelen die de president aanprijst pijn kosten. Weliswaar is dat genezende pijn, maar de onmacht van de beleidsmakers van de centrale overheid is zo groot dat zij niet door deze ontwenningperiode heen kunnen komen. Daarom grijpen zij naar lapmiddelen, zoals arbeidsduurverkorting.

Men kan de president te minder verwijten maken dat hij het economische herstel in de weg zit, omdat hij, zoals hiervóór werd gesteld, al de instrumenten, waarover hij zelf beschikt, heeft ingezet voor verruiming van de liquiditeiten en verlaging van de rente. Wat hij van de overige beleidsmakers vraagt is dat zij ook van hun kant alles doen om de economie te saneren. Hij zegt hoe dat zou moeten, zonder op de stoel van de minister van financiën te gaan zitten. Welke overheidsuitgaven in het bijzonder moeten worden teruggeschroefd geeft hij namelijk niet aan. Dat is zijn taak niet.

Bij een andere staatkundige structuur zou het misschien mogelijk zijn, de verlamming van de politiek te doorbreken. Ik droom wel eens van een constructie waarbij de president van DNB wordt benoemd tot gemachtigde voor het economische beleid, met onder zich de ministers van financiën, economische zaken en sociale zaken en werkgelegenheid. Hij zou dan zijn bevoegdheden na twee jaar weer in moeten leveren. Dan kunnen de politici weer gaan modderen, maar vermoedelijk vanuit een veel gunstiger positie. Hoe dit zij, we hebben de bovendrijvende politici min of meer zelf gekozen en we zullen er ons mee moeten behelpen. Maar we zitten er wel mee opgescheept.

Er zijn nu nog enkele aspecten waar de president zijn betoog misschien nog wat had kunnen versterken. Dat zijn achtereenvolgens de mogelijke aantasting van de binnenlandse afzet door ombuiging van de collectieve uitgaven en de arbeidsduurverkorting. Over elk van deze punten volgt thans een korte kanttekening.

Wat zijn goede bestedingen?

DUISENBERG maakt zich enigszins gemakkelijk af van het mogelijke bezwaar dat alleen maar bezuinigen de binnenlandse afzet en daarmee de produktie en de werkgelegenheid mee kan slepen naar beneden. Dat bezwaar wordt wel van politieke kant vernomen. Hij stelt simpelweg dat er geen andere keus meer is, omdat het met het financieringstekort te ver gekomen is. Maar dat zullen degenen die bang zijn voor averechtse effecten op de omvang van de economische activiteit niet afdoende vinden. Wat valt daar nader over te zeggen?

De bestedingen die een negatieve invloed kunnen ondergaan van bezuiniging op de overheidsuitgaven zijn de overheidsbestedingen en de consumptieve bestedingen. De overheidsbestedingen worden rechtstreeks aangetast als daarop wordt bezuinigd en de consumptieve bestedingen ondergaan de negatieve invloed van de inkrimping van de overdrachtsuitgaven van de overheid, daaronder begrepen salarisverlagingen van het overheidspersoneel.

Natuurlijk zal dit op zichzelf de werkloosheid doen toenemen, maar daar tegenover kan worden gesteld dat handhaving van deze beide binnenlandse bestedingen door aanvaarding van een hoger financieringstekort nooit meer kan zijn dan een defensieve politiek. Anders gezegd: de werkgelegenheid kan daardoor alleen maar op peil worden gehouden, maar de werkloosheid blijft dan toch toenemen als gevolg van de aanwas van de beroepsbevolking. De genoemde binnenlandse bestedingen bieden bij een zodanige politiek geen mogelijkheid van een expansieve ontwikkeling. De werkloosheid kan alleen worden geabsorbeerd door de andere bestedingen te activeren. Dat zijn de uitvoer en de investeringen. De uitvoer is van belang omdat haar potentie enorm groot is. De hele wereldmarkt is ons afzetgebied. Om daar meer werk van te kunnen maken - zelfs in letterlijke zin - moet het bedrijfsleven zijn concurrentiepositie kunnen versterken. Dat zal moeten gebeuren door de vermindering van de financiële druk op de ondernemingen door het terugtreden van de overheidsuitgaven. Alleen de expansiekracht van de uitvoer kan ook de investeringen weer in de lift zetten. Bij een pas op de plaats van de overheidsbestedingen en de consumptieve bestedingen - zoals hoogstens mogelijk is bij verslapping van de ombuiging van de overheidsfinanciën - is er voor het bedrijfsleven geen aanleiding, weer te gaan investeren. Er is immers zoveel onderbezetting dat men dan met dezelfde produktiecapaciteit kan blijven draaien.

Het opleven van de investeringsactiviteit is de beslissende factor bij het terugdringen van de werkloosheid. Zoals gezegd scheppen namelijk alleen uitbreidingsinvesteringen nieuwe arbeidsplaatsen.

Er is slechts één omstandigheid denkbaar die het terugdringen van de genoemde binnenlandse bestedingen ten gunste van eerst de uitvoer en daarna ook van de investeringen tot een riskante politiek zou kunnen maken. Dat zou zich voordoen als alles op de wereldmarkt doffe ellende zou zijn. Dan zou het vrijmaken van middelen om meer te kunnen uitvoeren weinig of geen zin hebben en zelfs als een neerwaartse spiraal kunnen gaan werken. Maar die mogelijkheid is in de huidige omstandigheden, nu de wereldmarkt begint op te leven onder de invloed van het Amerikaanse

economische herstel, gering. In deze situatie zou het angstvallig vasthouden aan het op peil blijven van overheidsbestedingen en consumptieve bestedingen, ten koste van vermindering van de financiële druk op het bedrijfsleven, vermoedelijk belangrijk meer werkgelegenheid kosten dan opleveren. Als zulk een politiek toch voor sommigen de schijn tegen heeft, moet worden bedacht dat het alleen maar de schijn is.

Arbeidsduurverkorting

Ook op het punt van de arbeidsduurverkorting is er een schijnbaar voor de hand liggend middel, namelijk het uitsmeren van de bestaande werkgelegenheid over meer personen. Wat dit betreft keert de president zich frontaal tegen het kabinetsstandpunt, zoals dat met name verwoord wordt door de minister van sociale zaken en werkgelegenheid. Het uitsmeren van werk is eveneens een defensieve politiek. Er komt in totaal niet meer werk door, en waarschijnlijk zelfs minder.

Ook ten aanzien van deze aangelegenheid had men zich een iets verder gaande argumentatie van DUSENBERG kunnen indenken. De voorstanders van verdere arbeidsduurverkorting onder de bestaande omstandigheden schijnen namelijk de geschiedenis mee te hebben en daar beroepen zij zich ook veelvuldig op. Maar een meer preciese bestudering van de gang van zaken bij arbeidsduurverkorting in het verleden leert toch dat het anders is gegaan dan de huidige voorstanders van het uitsmeren van werk denken. Weliswaar is de arbeidstijd trendmatig voortdurend gedaald, maar dat was een ander verschijnsel. De arbeidsduurverkorting in het verleden werd mogelijk gemaakt doordat met steeds minder arbeid kon worden volstaan. De machines namen het werk meer en meer van de mensen over.

Eigenlijk zijn er dus twee soorten arbeidsduurverkorting, die weinig of niets met elkaar te maken hebben.

In de eerste plaats is er de in het verleden plaats gevonden hebbende arbeidsduurverkorting waarbij de machines het werk ten dele van de mensen hebben overgenomen. Dit zouden we kunnen noemen arbeidsduurverkorting uit rijkdom. De werknemers kwamen daarbij van tijd tot tijd voor de keuze te staan: zullen we de voortgaande welvaart die door de mechanisatie wordt mogelijk gemaakt opnemen in de vorm van meer reëel inkomen of van meer vrije tijd?

Daar tegenover staat de arbeidsduurverkorting uit armoede, waarom het in de huidige omstandigheden gaat. Dit betreft een heel andere keuze, namelijk tussen meer werkloosheid of minder reëel inkomen.

Ook nu gaat de mechanisatie voort en dat zal dus, evenals in het verleden, haar uitdrukking vinden in nieuwe arbeidsduurverkorting. Maar als we dat willen bereiken moeten we juist niet nu streven naar arbeidsduurverkorting uit armoede. De arbeidsduurverkorting uit rijkdom kan niet anders dan de vrucht zijn van het weer op gang brengen van economisch herstel. Alleen dan kunnen de technische vernieuwingen zodanig aanslaan dat op den duur de arbeidstijd in overeenstemming kan worden gebracht met de vooruitgang van de produktiemethoden. Om dat te bereiken zou het onjuist zijn, in een te vroeg stadium arbeidsduurverkorting door te voeren. Dat zou niet anders

dan kortsluiting zijn. Om het nog eens met de woorden van de president te zeggen: met het inleveren van loon kunnen we maar één ding tegelijk doen. We moeten kiezen tussen arbeidsduurverkorting of rendementsverbetering van het bedrijfsleven. In het licht van het voorgaande kunnen we daar de zienswijze aan vast haken dat bij een keus vóór rendementsverbetering het proces op gang kan worden gebracht waarbij later een echte arbeidsduurverkorting bereikbaar wordt, niet uit armoede maar uit rijkdom. Ook hier zit misschien de schijn tegen, maar weer is het alleen maar de schijn. Laten we ons gelukkig prijzen dat er althans één gezaghebbend iemand is die schijn en werkelijkheid nog van elkaar weet te scheiden.